

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ :
เมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร
A study of History and Buddhist Art in the Ancient Communities:
Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Truang and Muang Bang Phan,
Kamphaeng Phet province

พระราชวรเมธี, ผศ.ดร.^๑
พระเมธีวชิรภูษิต, ดร.^๒
พระครูโกศลวชิรกิจ,ดร.^๓
ธีระวัฒน์ แสนคำ^๔

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีวัตถุประสงค์ (๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน, (๒) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และ (๓) เพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพานมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ร่วมสมัยกัน มีความรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐) จึงทำให้ลักษณะพุทธศิลป์ส่วนใหญ่ในชุมชนโบราณเป็นศิลปะสุโขทัย โดยในชุมชนโบราณเมืองนครชุมพบโบราณสถานสำคัญ ๙ แห่ง ชุมชนโบราณเมืองไตรตรังพบโบราณสถานสำคัญ ๓ แห่ง และชุมชนโบราณเมืองบางพานพบโบราณสถานสำคัญ ๑ แห่ง โบราณสถานส่วนใหญ่ที่พบเป็นเจดีย์ประธาน ฐานวิหาร ฐานมณฑปและฐานเจดีย์ราย

โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพานส่วนหนึ่งต้องเผชิญกับสภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์ ทำให้อยู่ในสภาพชำรุด ทุตโทรม รกร้าง เสื่อมโทรมและเสี่ยงต่อการพังทลาย จากการศึกษาพบว่าแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรัง และเมืองบางพาน ควรเป็นการร่วมมือกันของทุกภาคส่วนโดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ผลการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ทำให้เกิดกระบวนการทำงานเพื่อสร้างเครือข่ายเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่าย ขั้นตอนกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่าย คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน

^๑ ผู้อำนวยการหน่วยวิทยบริการกำแพงเพชร

^๒ อาจารย์ประจำหน่วยวิทยบริการกำแพงเพชร

^๓ อาจารย์ประจำหน่วยวิทยบริการกำแพงเพชร

^๔ อาจารย์ประจำ วิทยาลัยสงฆ์เลย

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแทนจากทุกภาคส่วนได้ร่วมกันกำหนดทิศทางการทำงานโดยนำแนวคิด “3E-Model” มาปรับประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานอย่างจริงจังและยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ : ชุมชนโบราณ, ประวัติศาสตร์, พุทธศิลป์, การอนุรักษ์และพัฒนา, จังหวัดกำแพงเพชร

ABSTRACT

The research of “A Study of History and Buddhist Art in the Ancient Communities: Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan Kamphaeng Phet Province” had objectives : (1) to study on history and Buddhist art in the ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, (2) to study guidelines of conservation and development ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, by participation from the local community, and (3) to establish the network for conservation and development of ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan.

The result of the study, was found that ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, had historical development in the same period and became the most prospered in the period of Sukothai (13-14th century) with the result that more Buddhist art in the ancient communities also were Sukothai art. There were 9 ancient remains in Nakorn Chum, 3 in Trai-Trueng, and 1 in Bang Phan, mostly of ancient remains were main Stupa, base of Vihara, base of Mandapa, and base of subsidiary stupa.

In addition, some parts of ancient remains, in ancient communities, Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, are endangering from many problems such as encroachment, destruction and lack of conservation. The study found that guidelines of conservation and development ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan should be cooperation from all sectors, especially from the local communities, by assign the policy of conservation and development together between people, local governors, and other associated institutions.

Eventually, the results of the established network for conservation and development of ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, Kamphaeng Phet province, contributed to the process of the network establish working. Starting from coordinate implicated persons, assemble with implicated persons, choose the committee of network, set the role and duty of the network committee. The committee of conservation and development network, which agents from all of sectors, assigned the direction of the progress together by used the thought of “3E-Model” to applied for the conservation and development, for the earnestly conservation and sustainable development, for ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, Kamphaeng Phet province.

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Keywords : Ancient Community, History, Buddhist Art, Conservation and Development, Kamphaeng Phet Province.

ที่มาและความสำคัญของการวิจัย

จังหวัดกำแพงเพชรเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญจังหวัดหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากว่าเป็นที่ตั้งของเมืองกำแพงเพชร เมืองโบราณขนาดใหญ่และมีบทบาทความสำคัญมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย นอกจากนี้ยังมีเมืองโบราณขนาดเล็กอีกหลายเมืองที่กระจายตัวในเขตจังหวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งริมสองฝั่งแม่น้ำปิง ซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่านพื้นที่จังหวัด เช่น เมืองกำแพงเพชร เมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์ เมืองคณฑีและเมืองเทพนคร เป็นต้น

เมืองนครชุม อยู่ในเขตตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร เป็นชุมชนโบราณที่มีความเจริญสูงสุดในลุ่มน้ำปิงเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐ ลักษณะตัวเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า รูปกำแพงเมือง สร้างคดเคี้ยวตามลำน้ำปิง กว้างประมาณ ๔๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๒,๕๐๐ เมตร มีคูเมือง ๒ ชั้น กำแพงเมืองเป็นคันดิน ๓ ชั้น กำแพงเมืองทางทิศตะวันออก ปากคลองสวนหมาก ผ่านไปทางทิศใต้ของสะพานกำแพงเพชร ไปสิ้นสุดที่บ้านห้วยาง กำแพงเมืองทางด้านลำน้ำปิงถูกน้ำกัดเซาะพังทลายไปสิ้น

เมืองนครชุมมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท โดยพระองค์สถาปนาพระบรมธาตุและทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองนครชุม ในจารึกนครชุมได้กล่าวถึงการเสด็จมายังเมืองนครชุมของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ เพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุพร้อมด้วยหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากลังกาทวีปมาประดิษฐานไว้ในเมืองนครชุม ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระมหาธาตุและต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวงในปัจจุบัน

ปัจจุบันแม้ว่าชุมชนโบราณเมืองนครชุมจะผ่านการถูกทิ้งร้างมานานกว่า ๔๐๐ ปี ก่อนที่จะมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ก็ยังปรากฏแนวกำแพงเมือง และแหล่งโบราณคดีที่สำคัญซึ่งประกอบไปด้วยวัดชุมก้อ วัดเจดีย์กลางทุ่ง วัดหนองพิกุล วัดหนองลังกา วัดหนองยายช่วย วัดหม่องกาเล วัดเจดีย์ทอง พระบรมธาตุเจดีย์ และป้อมทุ่งเศรษฐี นอกจากนี้ ยังมีบ้านห้างสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ และพิพิธภัณฑสถาน ศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนตำบลนครชุม วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง ซึ่งเป็นสถานที่รวบรวมและจัดแสดงโบราณวัตถุ ตลอดจนข้าวของเครื่องใช้ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชนนครชุมในอดีตอีกด้วย จึงทำให้องค์การยูเนสโก (UNESCO) ประกาศขึ้นทะเบียนให้เมืองนครชุมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอุทยานประวัติศาสตร์ กำแพงเพชร เป็นมรดกโลกร่วมกับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและศรีสัชนาลัย

เมืองไตรตรึงษ์ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิงฝั่งตะวันตก ในเขตบ้านวังพระธาตุ ตำบลไตรตรึงษ์ อำเภอเมืองกำแพงเพชร อยู่ทางด้านใต้ของเมืองนครชุมลงมาประมาณ ๑๘ กิโลเมตร ลักษณะเป็นชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ประกอบด้วยคันดิน ๓ ชั้น และคูน้ำ ๒ ชั้น ฝั่งเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมนขนาดประมาณ ๘๐๐ x ๘๔๐ เมตร แนวคันดินด้านทิศเหนืออยู่ติดกับแม่น้ำปิง

ภายในเมืองมีโบราณสถานสำคัญ คือ วัดเจดีย์เจ็ดยอด ถัดจากวัดเจดีย์เจ็ดยอดไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๒๐๐ เมตร ปรากฏโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า วัดพระปรางค์ มีเจดีย์ทรงระฆังเป็น

^๕ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, (สุโขทัย: วิทยาการคอมพิวเตอร์ออฟเซต, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๙-๑๔๒.

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประธานของวัด ปัจจุบันชาวบ้านได้เข้ามาใช้พื้นที่ภายในเมืองเพื่อทำการเพาะปลูกพืชไร่ต่างๆ ส่วนทางนอกเมืองด้านทิศตะวันออก มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดวังพระธาตุ^๖

ส่วนเมืองบางพานอยู่ในเขตบ้านวังพาน ตำบลเขาคีรีส อำเภอรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร อยู่บนเส้นทางถนนพระร่วงจากเมืองสุโขทัยไปยังเมืองกำแพงเพชร เป็นเมืองโบราณรูปวงรีค่อนข้างกลม มีกำแพงเมือง ๒ ชั้น ยกเว้นทางด้านทิศเหนือกำแพงเมือง ๓ ชั้น^๗

เมืองบางพานมีพัฒนาการเริ่มแรกประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘^๘ เป็นเมืองที่มีศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึงหลายหลัก ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองกลางทุ่งนามีเขานางทอง บนยอดเขามีซากวัดโบราณซึ่งมีฐานเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ฐานวิหารและฐานมณฑปพระพุทธรูปที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงประดิษฐานไว้ ทั้งการที่มีศิลาจารึกหลายหลักกล่าวถึง และเป็นเมืองที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองบางพานในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

แม้ว่าประเทศไทยจะมีพระราชบัญญัติโบราณวัตถุโบราณสถาน มาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๔ มีอนุสัญญาระหว่างประเทศ และทำสัญญากับบางประเทศเพื่อป้องกันการนำเข้า-ส่งออกโบราณวัตถุที่ผิดกฎหมาย เช่น โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่เป็นหลักฐานความเป็นมาของประเทศชาติ จะซื้อขายได้ก็เฉพาะสิ่งของที่เป็นสมบัติส่วนตัวที่ได้รับเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษผู้สร้างขึ้นเท่านั้น แต่กระนั้นก็ยังมีการซื้อขายโบราณวัตถุอันเป็นสมบัติของชาติกันอย่างกว้างขวาง มิได้เกรงกลัวอาญาของกฎหมายเลยวิธีเดียวที่อาจช่วยแก้ปัญหานี้ได้คือ กระตุ้นจิตสำนึกของคนให้มีความรู้สึกรักผดชอบที่จะร่วมแรงร่วมใจอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุของประเทศ ให้เป็นสมบัติวัฒนธรรมของบ้านเมืองมิใช่เป็นสมบัติส่วนตัว ทั้งนี้จะต้องรื้อกระทำนับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เพราะพຽນนี้ก็อาจหายไปเสียแล้ว

นอกจากนี้ ในการศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร” ซึ่งได้รับสนับสนุนการวิจัยงบประมาณปี ๒๕๕๖ จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังพบข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยต่อไปว่า ควรมีการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในเขตพื้นที่จังหวัดกำแพงเพชร ที่นอกเหนือจากแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลนครชุมด้วย เพราะแหล่งโบราณคดีถือเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้สำคัญด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีและพุทธศิลป์

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงเล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการศึกษาและปลูกฝังจิตสำนึกในการตระหนักรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลนครชุม ก่อนที่แหล่งโบราณคดีเหล่านี้จะถูกทำลายโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี เพื่อประยุกต์ใช้เสริมหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจนำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่นและประเทศชาติแบบมีส่วนร่วมให้คงอยู่สืบไป

^๖ อัสสร ตันติวงศ์, “ร่องรอยชุมชนก่อนสมัยสุโขทัยในกำแพงเพชร: หลักฐานที่พบบริเวณเมืองไตรตรังษ์”, ชุมทางอินโดจีน: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖): หน้า ๒๕๗.

^๗ โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป), (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๒๙๘.

^๘ ลลิตรา พงษ์เทียน, “การศึกษาชุมชนโบราณเมืองบางพาน ตำบลเขาคีรีส อำเภอรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๗.

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร
๒. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน
๓. เพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยทั้งในเชิงเอกสารและการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑. การศึกษาในเชิงเอกสาร และเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จากหนังสือ งานวรรณกรรม งานวิจัย
๒. การจัดทำเครื่องมือจัดเก็บข้อมูล
 - (๑) การสร้างแบบสัมภาษณ์เพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหาตามวัตถุประสงค์
 - (๒) การสร้างแบบสำรวจแหล่งโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร
๓. การศึกษาภาคสนาม โดย
 - (๑) การสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อศึกษาความเป็นมาของชุมชนโบราณ และโบราณสถาน และกระบวนการอนุรักษ์และพัฒนาโดยชุมชนมีส่วนร่วม
 - (๒) การประชุมเชิงปฏิบัติการ เผยแพร่ข้อมูลประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ตลอดจนแนวทางอนุรักษ์และพัฒนา
๔. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการเรียบเรียง การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งต่างๆ โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)
๕. การนำเสนอข้อมูล ใช้การพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เพื่อให้เห็นประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ตลอดจนแนวทางอนุรักษ์และพัฒนา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณทั้งสามแห่ง

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร คณะผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ การประชุมเชิงปฏิบัติการ ประชุมระดมความคิดเห็น และการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์ สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

จากประเด็นเนื้อหาที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรนั้น สามารถแยกสรุปข้อมูลเป็นแต่ละชุมชนโบราณได้ดังนี้

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครชุมเริ่มต้นและรุ่งเรืองขึ้นประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ เมืองนครชุมได้ถูกอำนาจรัฐจากส่วนกลางเข้ามามีบทบาทในการควบคุมดูแลเป็นอย่างมาก แสดงให้เห็นว่า เมืองนครชุมเป็นเมืองที่มีความสำคัญในตัวเองไม่น้อย การที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงเลือกเมืองนครชุมเป็นที่สถาปนาพระบรมธาตุและปลูกพระศรีมหาโพธิ์ที่อัญเชิญมาจากลังกา แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอำนาจจากส่วนกลางพยายามเข้ามามีบทบาทและควบคุมดูแลเมืองนครชุม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้แว่นสุโขทัยให้ความสนใจเมืองนครชุม

หลังการเข้ามาของอำนาจจากเมืองสุโขทัย เมืองนครชุมได้รับเอารูปแบบทางด้านศิลปะสถาปัตยกรรมเข้ามาใช้ในเมือง ดังที่พบว่าโบราณสถานส่วนใหญ่ล้วนแล้วแต่เป็นศิลปะสุโขทัย ต่อมากรุงศรีอยุธยาพยายามขยายอำนาจขึ้นมาทางเหนือ เมืองนครชุมได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก มีการตั้งเมืองกำแพงเพชรขึ้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงตรงข้ามกับเมืองนครชุม ราษฎรส่วนหนึ่งมาจากกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ส่วนหนึ่งเป็นชาวเมืองนครชุม การสร้างเมืองกำแพงเพชรนี้ทำให้ชาวเมืองนครชุมย้ายบ้านเรือนเข้ามาทางฝั่งตะวันออกมากมาย ในที่สุดเมืองนครชุมก็เสื่อมสลายลง

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ฝั่งเมืองนครชุมคงเริ่มเป็นเมืองร้าง และกลายเป็นเมืองร้างในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ หลังจากที่ถูกกรุงศรีอยุธยาสามารถผนวกเอาบ้านเมืองในอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรได้ กรุงศรีอยุธยาก็ได้ทำสงครามกับพม่า เมืองกำแพงเพชรมีบทบาทในฐานะเป็นเมืองสำคัญที่ควบคุมเส้นทางเดินทัพของพม่าทางด้านแม่ละเมา

ส่วนกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บริเวณเมืองโบราณนครชุมนั้น เป็นกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภายหลังในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เอง ไม่ได้เป็นชาวเมืองนครชุมมาแต่เดิม เนื้อหาในวิจัยนี้จึงเป็นพัฒนาการของชุมชนโบราณที่ไม่ใช่ชุมชนในปัจจุบันนี้ หากต้องการทราบถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนปัจจุบันก็ต้องทำการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจะเป็นประวัติศาสตร์ชุมชนที่เห็นภาพของผู้คนในปัจจุบัน ควรจะมีการศึกษาในลำดับต่อไป

ลักษณะทางพุทธศิลป์ที่พบตามโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองนครชุมที่มีความสำคัญและความเกี่ยวข้องทั้งสิ้น ๙ แห่ง ได้แก่

๑. วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง มีพระเจดีย์ประธานจากหลักฐานประวัติศาสตร์ที่ระบุว่าในอดีตเป็นพระเจดีย์แบบสุโขทัยหรือทรงดอกบัวตูม และมีพระเจดีย์ขนาดเล็กอยู่ด้านข้าง ๒ องค์ รวมเป็นพระเจดีย์ ๓ องค์บนฐานเดียวกัน ปัจจุบันพระเจดีย์องค์นี้ได้ถูกบูรณะเป็นรูปทรงแบบศิลปะพม่า-มอญ

๒. วัดสว่างอารมณ์ มีสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ภายในวัดแห่งนี้ ได้แก่มณฑปศิลปะแบบพม่าขนาดความกว้างทั้งสิ้น ๙ เมตร ยาว ๘.๘๕ เมตรภายในประดิษฐานหลวงพ่อบูมองค์ ศิลปะแบบล้านนา

๓. วัดพระเจดีย์ทอง ภายในเขตวัดมีแหล่งโบราณคดีที่มีรูปแบบและแผนผังแบบสถาปัตยกรรมในสมัยสุโขทัย มีพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธาน วิหารห้อย กำแพงแก้วรอบพระเจดีย์เป็นลักษณะ ๘ เหลี่ยมและมีการกำแพงแก้วรอบวิหารเป็นลักษณะ ๔ เหลี่ยม

๔. วัดหนองลังกา มีลักษณะของสถาปัตยกรรมเป็นแบบศิลปะสุโขทัยผสมผสานกับศิลปะล้านนาแผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่รูปแบบของสถาปัตยกรรมหลักประกอบด้วยวิหารที่มีลักษณะที่ดัดแปลงจากวิหารแบบล้านนา และพระเจดีย์ประธานที่มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าทรงระฆังคว่ำในลักษณะศิลปะสุโขทัยแบบสกุลช่างกำแพงเพชร

๕. วัดหนองพิกุล มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนสถาปัตยกรรมที่พบภายในวัดหนองพิกุลแห่งนี้พบว่ามียุทธนาถ ๕ ห้อง พระมณฑปซึ่งรูปแบบจะคล้ายคลึงกับมณฑปวัดศรีชุม เจดีย์ราย ๘ องค์ วิหารขนาดเล็กและกำแพงแก้วที่ก่อศิลาแลงรอบพระมณฑปของวัด

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๖. วัดเจดีย์กลางทุ่ง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย เพราะมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ นั่นคือพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมแบบสุโขทัยลักษณะทางสถาปัตยกรรมประกอบด้วยวิหาร ๕ ห้อง ถัดจากด้านหลังของวิหาร เป็นพระเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมและมีพระเจดีย์รายปรากฏอยู่ด้านหลังพระเจดีย์ประธานอีก ๑ องค์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระเจดีย์ทรงระฆัง

๗. วัดขุ่มกอ โบราณสถานที่พบในวัดขุ่มกอได้แก่พระเจดีย์ฐานแปดเหลี่ยม ๑ องค์ สันนิษฐานว่าเป็นลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะของเมืองกำแพงเพชร ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับพระเจดีย์ประธานวัดหนองยายช่วยซึ่งเป็นวัดในเขตอรัญญิกเช่นเดียวกัน และยังมีลักษณะคล้ายกับพระเจดีย์วัดพระแก้ว และพระเจดีย์วัดพระนอนซึ่งอยู่ทางฝั่งเมืองกำแพงเพชรอีกด้วย

๘. วัดหนองยายช่วย ประกอบด้วย วิหารที่มีขนาด ๕ ห้อง ลักษณะของวิหารคล้ายกับการสร้างโบสถ์ซ้อนอยู่บนวิหาร วิหารนี้สร้างเชื่อมต่อกับมณฑปซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเจดีย์ประธานสันนิษฐานว่าการสร้างวิหารที่เชื่อมต่อกับพระเจดีย์น่าจะรับอิทธิพลลักษณะนี้มาจากล้านนา พระเจดีย์เป็นทรงระฆัง มีฐานเป็นลักษณะแปดเหลี่ยมซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของกำแพงเพชร

๙. วัดหม่องกาเล ประกอบด้วย วิหารจำนวน ๕ ห้อง และพระเจดีย์อยู่ติดกับวิหาร โดยพระเจดีย์ยังมีซุ้มอยู่ที่ฐานเจดีย์จำนวน ๓ ซุ้ม สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง ทั้งยังมีคูน้ำคันดินล้อมรอบอยู่ทั้ง ๔ ด้าน มีความกว้าง ๘.๕๐ เมตร แต่ในปัจจุบันได้ดินขึ้นหายไปหมด

ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์นั้นพบข้อมูลที่ได้จากการดำเนินขุดค้นในบริเวณเมืองไตรตรังซ์ ซึ่งพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาภาชนะดินเผาก้นกลม และตะเกียงดินเผาแบบโรมัน ลูกปัดหินและลูกปัดแก้วสีเหลือง ส้ม เขียว ฟ้า น้ำเงิน ดำ และสีน้ำตาลแดง แวดินเผาซึ่งสามารถเทียบเคียงอายุสมัยจากโบราณวัตถุที่มีลักษณะร่วมกันว่าอยู่ในช่วงของวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖) จากหลักฐานที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า เมืองไตรตรังซ์มีการอยู่อาศัยตั้งแต่ช่วงสมัยก่อนสุโขทัย โดยสันนิษฐานว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖)

ต่อมาชื่อเมืองไตรตรังซ์ปรากฏเอกสารทางประวัติศาสตร์หรือจารึกกฎหมายลักษณะโจร เป็นกฎหมายอาญาในยุคแรกเริ่มที่อาณาจักรอยุธยาตราขึ้นบังคับใช้ในแคว้นสุโขทัย กฎหมายลักษณะโจรเกิดขึ้นจากพระบรมราชโองการให้ตราพระราชบัญญัติกฎหมายลักษณะโจร จารึกหลักนี้แสดงว่า เมื่อราว พ.ศ. ๑๙๑๖ นั้น เมืองไตรตรังซ์ยังอยู่ในเขตของสุโขทัย และยังเป็นเมืองอยู่ โดยมีลู่เลียงของกษัตริย์สุโขทัยปกครอง การพบข้อความในจารึกกฎหมายลักษณะโจรและการพบโบราณสถานและเศษภาชนะดินเผาที่สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ จำนวนมากในเขตเมืองไตรตรังซ์ แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองและความสำคัญของชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ ได้เป็นอย่างดี

เมืองไตรตรังซ์ในยุคเสื่อมก่อนการทิ้งร้างนั้น สันนิษฐานว่ามีการย้ายเมืองไตรตรังซ์ข้ามไปอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำปิง ในบริเวณชุมชนโบราณที่เรียกว่า “เมืองเทพนคร” ในระยะหลัง ซึ่งศรีศักรมีความเห็นว่าไม่น่าจะเป็นคนละเมืองกัน แต่น่าจะเป็นเมืองเก่าและเมืองใหม่มากกว่า เมืองเก่าก็คือเมืองไตรตรังซ์ เพราะมีร่องรอยหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีมาก่อน โดยเฉพาะลักษณะผังเมือง เมืองไตรตรังซ์มีกำแพงดินล้อมรอบสามชั้นแบบเมืองสุโขทัย ส่วนเมืองเทพนครมีคูน้ำและกำแพงเพียงชั้นเดียว อีกทั้งลักษณะร่องคูและมุมเมืองที่เป็นรูปเหลี่ยมนั้น แสดงให้เห็นว่าเป็นของที่เกิดขึ้นทีหลัง จึงเข้าใจว่าครั้งหนึ่งคงมีการทิ้งบริเวณเมืองไตรตรังซ์ทางฝั่งตะวันตกมาสร้างเมืองใหม่ทางฝั่งตะวันออก เมืองนี้คงไม่มีความสำคัญอะไรแล้ว อาจดำรงอยู่เพียงแค่ขณะหนึ่งก็หมดความสำคัญไป จึงไม่พบเศษภาชนะและโบราณวัตถุอื่นๆ ที่แสดงการตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นเวลานาน

ลักษณะทางพุทธศิลป์ที่พบตามโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ที่มีความสำคัญและความเกี่ยวข้องกับทั้งสิ้น ๓ แห่ง ได้แก่

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑. วัดเจดีย์เจ็ดยอด สิ่งก่อสร้างที่สำคัญประกอบไปด้วย เจดีย์ประธานทรงดอกบัว เป็นเจดีย์รูปแบบที่นิยมสร้างในสมัยสุโขทัย มีวิหารก่ออิฐทางทิศตะวันออกของเจดีย์ประธานและโดยรอบเจดีย์ประธานมีเจดีย์ขนาดเล็กก่อด้วยอิฐจำนวน ๑๕ องค์ เหลือเฉพาะส่วนฐานล้อมรอบอยู่

๒. วัดวังพระธาตุ มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์สมัยสุโขทัยขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่พบในจังหวัดกำแพงเพชร ได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว ด้านหน้ามีวิหารสร้างด้วยอิฐเป็นฐาน เสาเป็นศิลาแลงคงสร้างในสมัยเดียวกับเจดีย์ ในโบสถ์วัดวังพระธาตุ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหลวงพ่อเพชร หล่อด้วยสำริดขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย มีขนาดหน้าตักกว้าง ๙๐ เซนติเมตร สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาตอนกลาง อิทธิพลศิลปะล้านนา สามารถกำหนดอายุได้ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒

๓. วัดพระปรางค์ มีสิ่งก่อสร้างประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ ก่อด้วยอิฐ ตั้งอยู่บนฐานแผนผังแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวกลาจนถึงองค์ระฆัง ส่วนยอดหักพังลงมาหมด

ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองบางพาน พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณเมืองบางพานนั้นสันนิษฐานว่ามีพัฒนาการเริ่มแรกประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นเมืองที่มีศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึงหลายหลัก ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองกลางทุ่งนามีเขานางทอง บนยอดเขามีซากวัดโบราณซึ่งมีฐานเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ฐานวิหารและฐานมณฑปพระพุทธรูปที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงประดิษฐานไว้ ทั้งการที่มีศิลาจารึกหลายหลักกล่าวถึงและเป็นเมืองที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองบางพานในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

ในจารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชรกล่าวถึงการบูรณะซ่อมแซมถนนและทอปุพระยาร่วงของเจ้าเมืองกำแพงเพชร ซึ่งคงเป็นคลองส่งน้ำเดิมที่ขุดขึ้นในสมัยสุโขทัย ต่อมาต้นเขินลง จึงได้มีการจัดหาระบบชลประทานโดยขุดคลองชักน้ำขึ้นไปเมืองบางพาน นอกจากนี้ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ยังโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปจำลองไปประดิษฐานบนยอดเขานางทองที่เมืองบางพานนั้นด้วย

เมืองบางพานคงมีความสำคัญและมีผู้คนอาศัยอยู่มากพอสมควร จะเห็นได้ว่าในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อำนาจควบคุมของเมืองหลวงคือเมืองสุโขทัยได้อ่อนแอลงหลังจากการสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทำให้บรรดาเมืองใหญ่น้อยหลายเมืองประกาศตัวเป็นอิสระอยู่นอกการควบคุมของเมืองสุโขทัย และหลังจากที่มีการสร้างถนนพระร่วงแล้ว ก็คงทำให้บรรดาบ้านเมืองตามเส้นทางถนนพระร่วงมีความรุ่งเรืองและมีผู้คนเข้ามาอาศัยเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองไว้บนยอดเขานางทองนั้นคงมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อการขยายตัวของชุมชนเมืองบางพาน ส่วนเมืองอื่นๆ ก็คงเป็นทั้งชุมทางและที่พักของพ่อค้าและผู้คนเดินทางไปมาระหว่างเมืองใหญ่เหล่านี้

แต่ต่อมาเมืองบางพานคงกลายเป็นเมืองร้าง ขาดผู้คนอาศัยในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ เนื่องจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้มีพระราชกำหนดให้สมเด็จพระนเรศวรทำการอพยพผู้คนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดลงสู่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักฐานทางด้านโบราณคดี การกำหนดอายุโบราณวัตถุสถานในเขตเมืองบางพานที่พบส่วนใหญ่ของนักโบราณคดีแล้วแต่สันนิษฐานว่ามีอายุการสร้างประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๒ เท่านั้น ไม่พบแหล่งโบราณคดีหรือหลักฐานทางด้านโบราณคดีที่สร้างหลังจากนั้นเลย ทำให้เชื่อได้ว่าเมืองบางพานมีสภาพถูกทิ้งร้างในช่วงเวลาเดียวกันกับการกวาดต้อนทศวรรษในครั้งดังกล่าวนี้

ลักษณะทางพุทธศิลป์ที่พบตามโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองบางพานที่มีความสำคัญและความเกี่ยวข้องทั้งสิ้น ๑ แห่ง ได้แก่ วัดเขานางทองซึ่งเป็นกลุ่มซากโบราณสถานที่พบบนเขานางทอง ได้แก่ เจดีย์ประธานตั้งอยู่บนตำแหน่งที่สูงที่สุดของเขา สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ซากฐานเจดีย์รายที่ก่อด้วยอิฐฐานมณฑป และฐานวิหารทรงโถงมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา และบ่อน้ำกรุด้วยอิฐด้วย

แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรัง และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

การศึกษาสภาพปัญหา แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรัง และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การวิเคราะห์เนื้อหาได้นำเอาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถาน จำนวน ๒๐ คน และการประชุมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้ได้ข้อมูลดังนี้

๑ สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน การศึกษาสภาพปัญหาสภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน คณะผู้วิจัยได้จัดสภาพปัญหาออกเป็น ๒ ด้าน ได้แก่ สภาพปัญหาการรुक้าและทำลายโบราณสถาน และสภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถาน

สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม ปรากฏข้อมูลต่างๆ ได้แก่ การสร้างที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน การรुक้าเขตโบราณสถาน การเกิดแหล่งมั่วสุมในเขตโบราณสถาน การทิ้งขยะและสิ่งต่างๆ ในเขตโบราณสถาน

การทำเกษตรกรรมในเขตโบราณสถาน การเลี้ยงสัตว์ในเขตโบราณสถาน การฝ่าฝืนข้อห้ามของเขตโบราณสถาน การฝ่าฝืนข้อห้ามของเขตโบราณสถานมีหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นเก็บเศษโบราณวัตถุ การป็นป้ายโบราณสถาน หรือการฝ่าฝืนข้อห้ามของวัดที่ทำการดูแลโบราณสถาน ทั้งนี้ยังมีปัญหาที่เกิดจากการละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถาน เช่น ขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลโบราณสถานของชุมชน การขาดการดูแลความสะอาดของโบราณสถาน การขาดความรู้ ความเข้าใจของชุมชน ปลอ่ยให้รุกราน การเข้าถึงโบราณสถานของเจ้าหน้าที่เป็นไปอย่างลำบาก และการเกี่ยวความรับผิดชอบของหน่วยงานรัฐ

สภาพปัญหาการรुक้าและทำลายโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรัง ปรากฏข้อมูลต่างๆ ได้แก่ การรुक้าเขตโบราณสถาน การเลี้ยงสัตว์ในเขตโบราณสถาน การขุดหาวัตถุในเขตโบราณสถาน เนื่องจากบริเวณชุมชนโบราณเมืองไตรตรังมีสภาพภูมิประเทศเป็นดินร่วนปนทรายเสียส่วนใหญ่ทำให้มีตัวตุนซึ่งเป็นสัตว์ป่าอาศัยอยู่ใต้ดินเข้ามาอาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง ชาวบ้านส่วนหนึ่งมาขุดลงไปฝังตัวตุน เพื่อจับตัวตุนมาประกอบอาหาร ทำให้บริเวณเขตโบราณสถานวัดพระพรางค์มีหลุมที่เกิดจากการขุดหาตัวตุนของชาวบ้านอยู่หลายแห่ง

สภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังก็มีปรากฏด้วย เช่น การขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลโบราณสถานของชุมชนและหน่วยงานราชการในท้องถิ่น ปัญหาที่ส่งผลกระทบอย่างมากในการดูแลรักษาโบราณสถานก็คือ การขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการดูแลรักษา ตลอดจนจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์และรักษามรดกของชาติ และการเข้าถึงโบราณสถานนั้นเข้าถึงได้ยาก เนื่องจากถนนที่เข้าไบนั้นเป็นถนนลูกรัง และไม่มีป้ายบอกทางชัดเจนตามถนนสายหลัก ทำให้การที่การเข้าถึงเขตโบราณสถานได้ยาก เป็นต้น

สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองบางพาน ปรากฏข้อมูลต่างๆ ได้แก่ ปัญหาการทิ้งขยะและสิ่งต่างๆ ในเขตโบราณสถาน ปัญหาการเผาป่าเพื่อหาผักหวาน การเข้าถึงโบราณสถานค่อนข้างลำบาก เนื่องจากว่าโบราณสถานวัดเขานางทองตั้งอยู่บนยอดเขา การเดินทางขึ้นไปดูแลอนุรักษ์นั้นเป็นไปด้วยความยากลำบาก ทำให้ขาดการดูแลความสะอาดของโบราณสถาน ทำให้เกิดการละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถานขึ้น รวมทั้งป้ายข้อมูลความสำคัญของโบราณสถานแต่ละจุดบนเขานางทอง ปัจจุบันข้อความที่มีอยู่ไม่ชัดเจน เลือนรางหรือชำรุดเสียหายอันเกิดจากธรรมชาติที่ผุกร่อนตามกาลเวลา ซึ่งทางภาครัฐเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญ และปลอ่ยปะละเลยในการซ่อมแซมป้ายข้อมูลโบราณสถาน

๒. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรัง และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการรื้อทำลายและละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรที่พบได้ในปัจจุบัน ปัญหาดังกล่าวสมควรที่ชาวบ้านในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องควรตระหนักถึงความสำคัญและร่วมหาแนวทางในการแก้ไขสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ต่อไป คณะผู้วิจัยจึงแยกแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณทั้ง ๓ แห่งเป็น ๓ แนวทางร่วมกัน คือ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๑. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในระดับนโยบาย รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานแก่ชาวบ้าน โดยในลักษณะดังกล่าวจะต้องอธิบายถึงรูปแบบกฎหมาย อาทิ พื้นที่อาณาเขตที่แน่นอน การทำลายสมบัติของชาติและโทษที่จะได้รับอย่างละเอียดเพื่อไม่ให้เกิดความรื้อร้าวในภายหลัง ในวิธีการจัดอบรมแบบท้องถิ่นนี้จะต้องมีการประสานงานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่อบรม จะต้องให้ชาวบ้านชี้แจงสาเหตุเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีนโยบายการจัดทุนหมุนเวียนที่เกิดจากภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาทำการค้าและช่วยเหลือ โดยจะนำมาใช้เพื่อการพัฒนาชุมชนตามโบราณสถานต่างๆ ดูได้จากกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยบนพื้นที่ของโบราณสถาน ควรมีการนำมาใช้ในจัดทำที่อยู่ให้ชั่วคราวขึ้นเพื่อแยกไม่ให้อยู่เกี่ยวกับโบราณสถานหรือมอบให้คนที่เข้ามาดูแลความสะอาด รักษาความปลอดภัยให้แก่โบราณสถานอาจจะมอบให้กับเด็กๆ เยาวชนที่มาช่วยงาน การท่องเที่ยวหรืออาจจะนำทุนนี้มาทำการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนงบประมาณในการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ หรือสนับสนุนเงินทุนในการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชนและสถาบันการศึกษาในชุมชนควรจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีในท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับนักเรียน

รัฐโดยกระทรวงท่องเที่ยวและกีฬา ควรมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น เมื่อนักท่องเที่ยวมาในแต่ละครั้ง มัคคุเทศก์ควรที่จะอธิบายความรู้และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีอย่างครบถ้วน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของโบราณสถานที่มีต่อท้องถิ่น นอกจากนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบังคับใช้กฎหมาย ควรนำกฎหมายที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ มาบังคับใช้อย่างเด็ดขาดตลอดจนตราข้อบัญญัติเพิ่มเติมในการอนุรักษ์ และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์

๒. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน จากการสัมภาษณ์ การสำรวจและการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนามของคณะผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย พบว่ามีสภาพปัญหาในรูปแบบที่ใกล้เคียงกันเนื่องจากขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณสถานแห่งนั้น ปัญหาการทิ้งขยะและขาดแคลนบุคลากร ผู้นำที่จะเข้ามาดูแลจากเหตุผลที่กล่าวมาในข้างต้นนั้นถือได้ว่าเป็นปัญหาหลักสำคัญที่ทาคนให้ในชุมชนควรร่วมมือและจัดหาแนวทางที่ใช้การแก้ปัญหาาร่วมกัน ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์และจิตสาธารณะต่อการรักษาโบราณสถาน

ความคิดเห็นจากปัญหาที่พบโดยมากในชุมชนและโบราณสถานเหล่านี้ มาจากสภาพที่คนภายในชุมชนขาดความรู้ ความเข้าใจถึงความสำคัญของโบราณสถานที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อประวัติศาสตร์ไทย อันส่งผลให้เกิดการบุกรุก รื้อทำลายโบราณสถานบ่อยครั้ง จึงคาดว่าน่าจะมีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อส่งผลที่จะช่วยในการเสริมสร้างถึงจิตสำนึกของคนในชุมชนให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาโบราณสถานเหล่านี้ให้มากขึ้นและอยู่คู่ชาวกำแพงเพชรต่อไป

ภายในชุมชนควรที่จะต้องมีการจัดผู้นำหรือการตั้งตัวแทนขึ้นมาเพื่อเป็นผู้ที่คอยบังคับควบคุมให้ชาวชุมชนร่วมกันสอดส่องดูแลความเรียบร้อยของโบราณสถาน ทั้งนี้เพื่อไม่ให้สูญเสียงบประมาณไปกับการซ่อมบำรุง

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โบราณสถานมากเกินไป อีกทั้งผู้นำต้องชี้แจง ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องแก่หน่วยงานภาครัฐและคนในชุมชนอย่างเป็นกลางและเท่าเทียม โดยที่ตัวของผู้นำเปรียบเสมือนหัวหน้าชุมชนหรือผู้ที่คอยวางกฎระเบียบทุกอย่างแก่ชุมชนตัวเอง สิ่งทีผู้นำและชาวบ้านต้องทำภายในชุมชน ต้องมีร่วมกันจัดกิจกรรมหรือประเพณีในลักษณะเชิงท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดให้บุคคลทั้งในและนอกเข้ามา มีการให้ความรู้เกี่ยวโบราณสถาน ส่วนตัวชาวบ้านก็จะต้องคอยเป็นหูเป็นตาให้กับรัฐในการสอดส่องดูแลโบราณสถาน ซึ่งเป็นมรดกของชาติ ที่เสมือนแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญให้ไว้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา แต่หากมีการบุกรุกทำลายชาวบ้านก็ต้องจ่ายภาษีให้แกรัฐในการบูรณปฏิสังขรณ์

๓. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จากข้อมูลซึ่งเป็นผลที่สามารถสรุปได้จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสำหรับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาลตำบลนครชุม (ทต.นครชุม) องค์การบริหารส่วนตำบลนครชุม (อบต.นครชุม) องค์การบริหารส่วนตำบลไตรตรึงษ์ (อบต.ไตรตรึงษ์) และองค์การบริหารส่วนตำบลเขาคีรีส (อบต.เขาคีรีส) รวมทั้งหน่วยงานราชการต้องมีส่วนสนับสนุน เช่น จังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร สภาวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร เป็นต้น เพราะโบราณสถานนับว่ามีความสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นในหลายด้าน ตลอดจนเป็นสถานที่ที่พักผ่อนหย่อนใจที่สืบทอดวัฒนธรรมและประเพณี เสริมสร้างภูมิทัศน์ให้แก่ชุมชน

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรช่วยดูแลและเป็นหูเป็นตาให้กับโบราณสถาน โดยร่วมมือและประสานงานกับอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร เพราะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีพนักงานหรือกำลังคนและงบประมาณที่เพียงพอต่อการดูแลโบราณสถานได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเฝ้าระวังการบุกรุกและทำลายโบราณสถาน สามารถช่วยดูแลถาวรวัตถุที่พิชที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อย พัฒนาภูมิทัศน์ และอื่นๆ ได้ โดยประสานงานกับกรมศิลปากรในการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโบราณสถานอย่างมีเหตุและผล แต่ก็ไม่อาจทำได้โดยพลการได้ เนื่องจากอาจทำให้หลักฐานทางโบราณคดีได้รับผลกระทบหรือเสียหายได้

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรขยายเครือข่ายในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายเหล่านั้นมาร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานภายในท้องถิ่นต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรนำโบราณสถานมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แล้วนำมาปรับใช้ชุมชนท้องถิ่นโดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่ ตลอดจนทั้งผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบเป็นวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะได้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบต่อไป

สร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

การศึกษาสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาโดยการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดูแลรักษาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้นำชุมชนข้าราชการในท้องถิ่นและพระสงฆ์ รวมทั้งการประชุมเชิงปฏิบัติการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๑. การดำเนินการเพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุมเมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เป็นการดำเนินการโดยการผลักดันและขับเคลื่อนในขั้นต้นผ่านโครงการวิจัย เพื่อให้การทำงานของคณะทำงานเครือข่ายชุมชนได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม คณะผู้วิจัยได้

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กำหนดทิศทางการสร้างเครือข่ายและการทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยได้นำหลักพุทธธรรม “อปริหานิยธรรม” มาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเชิงบูรณาการ อันจะส่งผลให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

กระบวนการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีกระบวนการทำงานเพื่อสร้างเครือข่ายตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อให้มาร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๒. ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อปรึกษาหารือในแนวทางการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร อันจะเป็นเครือข่ายนำร่องให้กับชุมชนอื่นๆ ต่อไปในอนาคต ตลอดจนนำเสนอรายงานการเก็บข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และความสำคัญของโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร สภาพปัญหาการรुकล้ำ ทำลายและละเลยการอนุรักษ์ และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย ซึ่งได้จากการสำรวจ การสังเกต และการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งนำมาสู่การสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และร่วมกันอนุรักษ์พัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นระบบและมีเครือข่ายในระดับชุมชน

๓. ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่ายชุมชน โดยได้คณะกรรมการบริหารงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งมีพระราชวรานิช, ดร. ในฐานะเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง เป็นประธานเครือข่าย พระมหาวิโรจน์ วิโรจน์ เจ้าอาวาสวัดสว่างอารมณ์ เป็นรองประธานเครือข่าย และมีการเลือกพระเมธีวรวิชิต ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ เป็นเลขานุการและผู้ประสานงานเครือข่าย พร้อมทั้งเลือกกรรมการบริหารงานเครือข่ายที่มีทั้งตัวแทนชุมชนและตัวแทนหน่วยงานราชการอีก ๖ คน

แนวทางและบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีดังนี้

๑) ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างวัดหรือชุมชนที่มีโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน กับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร กรมการศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย และสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเลย เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนข้อมูลในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานร่วมกัน

๒) ทำหน้าที่แจ้งข่าวสารการดำเนินการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ให้เครือข่ายตามวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือชุมชนต่างๆ ได้รับทราบร่วมกัน

๓) ทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเพื่อหางบประมาณมาดำเนินการบูรณะซ่อมแซมและพัฒนาโบราณสถานให้อยู่ในสภาพคงทน และอยู่ในภูมิทัศน์ที่เหมาะสม

๔) ทำหน้าที่ขับเคลื่อนและส่งเสริมการพัฒนาโบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ศิลปกรรมและวัฒนธรรมในระดับจังหวัดกำแพงเพชร

๕) ทำหน้าที่จัดการประชุมเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรเป็นประจำทุก ๔ เดือน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานร่วมกัน และเป็นไปตามแนวทางของหลักอปริหานิยธรรม

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. แนวทางการทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร หลังจากที่มีการตั้งคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรขึ้นมา คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรได้กำหนดทิศทางการทำงานโดยนำหลักทฤษฎีมาบูรณาการ โดยใช้แนวคิด “3E-Model” ซึ่งเป็นวิธีการสำคัญที่ได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อใช้เป็นกรอบในการทำความเข้าใจและอธิบายกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งสามารถนำมาปรับประยุกต์ในสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมที่สำคัญ ๓ ส่วนด้วยกัน คือ

๑. กระบวนการเรียนรู้และการให้การศึกษา (E1-Education) เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริงและการจัดการศึกษาที่เน้นการสื่อสารสองทาง (Two-way Communication) และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในหมู่นักวิชาการ นักจัดการ เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานภาครัฐอื่นๆที่เกี่ยวข้องและประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อความเข้าใจร่วมกัน หมายความว่า การใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นวิธีการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องคุณลักษณะทางวิชาการ

๒. การสร้างสรรค์และประดิษฐ์นวัตกรรมในการจัดการ (E2-Engineering) หมายถึง การคิดค้นรูปแบบวิธีวิทยา (Methodology) และเทคนิควิธีที่เหมาะสม (Appropriate Technique /Technology) ในการจัดการด้านวิชาการหรือการศึกษาวิจัย (Research) ด้านการอนุรักษ์ (Conservation) การสงวนรักษา (Preservation) และรูปแบบการพัฒนา (Development Pattern) รวมไปถึงการสร้างเงื่อนไข (Conditions) กฎเกณฑ์หรือข้อบัญญัติ (Rules) และกฎหมาย (Acts) เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนแก่ชุมชนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ

๓. การบังคับใช้กฎระเบียบ (E3-Enforcement) หมายถึงการนำเอาเงื่อนไข กฎเกณฑ์ ข้อบัญญัติ และกฎหมายที่ชุมชนและสังคมกำหนดขึ้นร่วมกันมาบังคับใช้เพื่อคุ้มครอง ป้องกัน และเอื้ออำนวยให้กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นไปอย่างราบรื่นไม่สะดุดหยุดลงกลางคัน หรือไม่ถูกละเมิดให้เสื่อมค่าหรือเสื่อมสภาพไปด้วยเหตุอันไม่สมควร

แต่เนื่องจากวาระระยะเวลาการดำเนินการของโครงการวิจัยนี้ เป็นเพียงการเริ่มต้นการดำเนินการของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จึงไม่อาจจะนำเสนอข้อมูลหรือแนวทางการทำงานที่จะเกิดขึ้นของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรได้อย่างชัดเจน

ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรัง และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร และสังคมท้องถิ่นโดยรวม สำหรับการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ คณะผู้วิจัยจึงแบ่งข้อเสนอแนะออกเป็น ๒ ส่วน คือ นำเสนอข้อเสนอแนะต่างๆ ในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง และข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง

คณะผู้วิจัยมีความเห็นเกี่ยวกับข้อเสนอแนะในการนำผลจากการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้องเป็น ๓ ส่วน

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ส่วนแรก เป็นข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานหรือการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความจำเป็นที่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องจะต้องสนับสนุนและเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณ ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องแก่ชาวบ้าน มีการประสานงานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่จัดอบรม เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน มีการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคต่างๆ ให้ทั่วถึง เช่น ถนน หนทาง แสงสว่าง ป้ายข้อมูล ป้ายบอกทาง การซ่อมบำรุงหรือบูรณะ เป็นต้น

ส่วนที่สอง เป็นข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน ที่ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถานให้กับประชาชน เด็กหรือเยาวชน มีส่วนร่วมในการการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยว มีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีการจัดประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวอย่างจริงจัง จัดสภาพภูมิทัศน์รอบๆ โบราณสถานให้เหมาะสม มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหว รวมทั้งเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในบริเวณใกล้เคียง ผู้นำชุมชนเองต้องเป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ให้ความรู้ชาวบ้านในการคอยสอดส่องดูแลช่วยเจ้าหน้าที่ และจัดกิจกรรมในลักษณะการท่องเที่ยวและพัฒนาโบราณสถานโดยชุมชนร่วมมือกัน

ส่วนที่สาม เป็นข้อเสนอแนะสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งควรร่วมมือและประสานงานกับ กรมศิลปากร ในการเฝ้าระวังการบุกรุกและทำลายโบราณสถาน ช่วยดูแลถาวรวัตถุที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อย และพัฒนาภูมิทัศน์ กำหนดวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานชัดเจนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ควรดำเนินการขยายเครือข่ายในการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายนั้นมาร่วมมือกันในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณนำมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อมารับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร” คณะผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการนำองค์ความรู้และแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเชิงบูรณาการที่ได้ในเชิงปฏิบัติการมากยิ่งขึ้น โดยให้เข้าถึงชุมชนและกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกำลังสำคัญของสังคมท้องถิ่นต่อไป นั่นก็คือเยาวชน และควรต่อยอดการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณมาเชื่อมกับการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนรอบๆ ชุมชนโบราณในปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้ หากมีการศึกษาวิจัยต่อไป ควรเป็นการศึกษาวิจัยที่เห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการศึกษาและปลูกฝังจิตสำนึกในการตระหนักรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์โบราณสถาน ก่อนที่โบราณสถานเหล่านี้จะถูกทำลายโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนโบราณและโบราณสถาน เพื่อประยุกต์ใช้เสริมหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์โบราณสถาน แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่นและประเทศชาติแบบมีส่วนร่วมให้คงอยู่สืบไป

ขณะเดียวกัน ก็ควรมีการศึกษาวิจัยในลักษณะพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานตามชุมชนโบราณสำคัญอื่นๆ ในเขตจังหวัดกำแพงเพชรควบคู่กันไปด้วย เพราะโบราณสถานอื่นๆ ก็อยู่ในสภาพที่ถูกรุกราน ทำลายและละเลยจากประชาชนและหน่วยงานภาครัฐเช่นเดียวกัน ไม่

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ว่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีในเขตชุมชนโบราณเมืองกำแพงเพชร เมืองคนที เมืองเทพนคร ชุมชนโบราณบ้านแสน
ต่อ ชุมชนโบราณบ้านพรานกระต่ายและชุมชนโบราณบ้านคลองเมือง รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าวิจัยข้อมูลเกี่ยวกับ
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ในจังหวัดให้เกิดขึ้น เพื่อสร้างองค์ความรู้และสร้างความภาคภูมิใจ
สำนึกรักถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเองมากยิ่งขึ้นด้วย

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร. สุโขทัย: วิทยาคอมพิวเตอร์ออฟเซต,
๒๕๕๖.

โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม
๑ ก-ป). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙.

ธัชสร ดันติวงศ์. “ร่องรอยชุมชนก่อนสมัยสุโขทัยในกำแพงเพชร: หลักฐานที่พบบริเวณเมืองไตรตรังษ์”. ชุมทางอิน
โดจีน: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖): ๒๕๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลบอล คิมทอง, ๒๕๕๒.

พระราชวชิรเมธี และคณะ. “รายงานการวิจัยเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอ
เมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร”. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๖

ลวิตรา พงษ์เทียน. “การศึกษาชุมชนโบราณเมืองบางพาน ตำบลเขาคีรีส อำเภอพรานกระต่าย จังหวัด
กำแพงเพชร”. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.